

Maciej Kurdwanowski, Michał Starski

Człuchów (Zamek), woj. pomorskie : badania w roku 2011

Światowit : rocznik poświęcony archeologii przeddziewięjowej i badaniom pierwotnej kultury polskiej i słowiańskiej 9 (50)/B, 299-304

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

MACIEJ KURDWANOWSKI, MICHAŁ STARSKI

CZŁUCHÓW (ZAMEK), WOJ. POMORSKIE. BADANIA W ROKU 2011

W czwartym sezonie badań archeologicznych, związanych z rewitalizacją założenia zamkowego w Człuchowie (st. 1, AZP 26-32/72), wytyczono wykop o powierzchni niespełna dwóch arów, zlokalizowany w południowo-wschodnim narożniku zabudowy dawnego Zamku Wysokiego (Ryc. 1). Prace, tak jak i w ubiegłych latach, zostały podjęte Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego oraz Fundację Przyjaciół IA UW, a kierował nimi mgr Michał Starski; trwały one od 9 maja do 5 sierpnia. Finansowanie zapewnił Urząd Miasta w Człuchowie.

Doprowadziły one do rozpoznania fragmentu wschodniego i południowego skrzydła dawnego Zamku Wysokiego (STARSKI, KURDWANOWSKI 2011). Uzyskane rezultaty dostarczają kluczowych danych o etapach budowy, rozplanowaniu i podziałach wewnętrznych tej części zamku, zmieniając dotychczasowy zakres wiedzy, utrwalony w literaturze przedmiotu w rekonstrukcji zamku autorstwa C. Steinbrechta (1920). Jedynie w niewielkim stopniu pozwalają natomiast wypowiadać się o przeznaczeniu tej części założenia, co spowodowane jest słabym stanem zachowania nawarstwień kulturowych z czasów jej funkcjonowania.

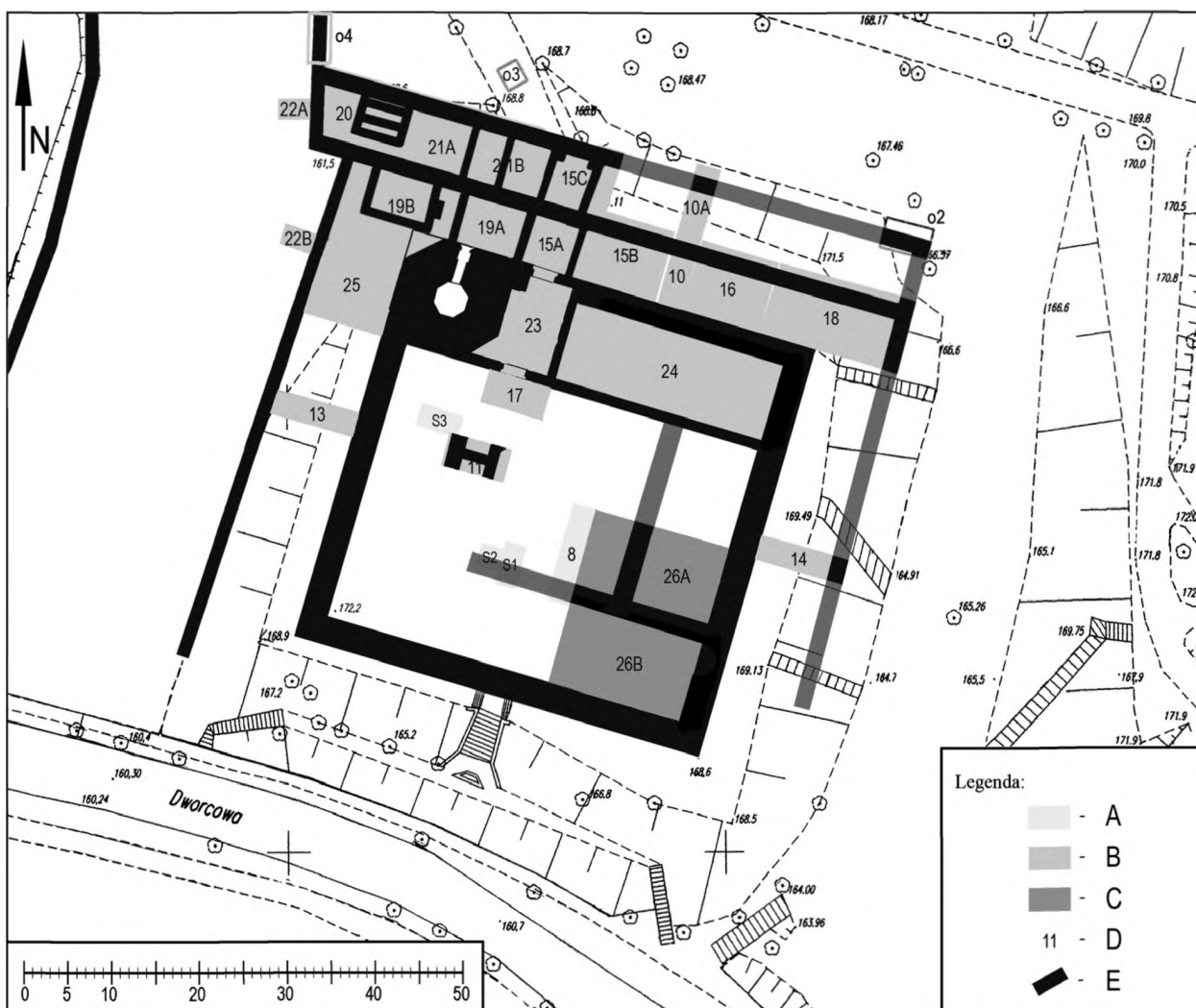
Wyniki prac badawczych pozwalają stwierdzić, że skrzydło południowe dominowało w tej części bryły zamku, było dłuższe niż wcześniej uważano i sięgało ściany wschodniej muru obwodowego Zamku Wysokiego (Ryc. 1). Zapewne błędnie zlokalizowano tu zatem kominek, kuchnię oraz stwierdzono podział skrzydła wschodniego na dwie równej wielkości sale (STEINBRECHT 1920: 32). Również rekonstrukcja sklepień kolebkowych w świetle poczynionych ustaleń nie jest uzasadniona. Uzyskano jednocześnie potwierdzenie wyników badań z lat 2008–2010 nt. poziomów użytkowych kondygnacji przyziemia i piwnic Zamku Wysokiego (STARSKI, KURDWANOWSKI 2008: 4–12; 2010: 2–7). Ta pierwsza znajdowała się na wysokości około 170,1 m n.p.m., co odpowiada brukowi na dziedzińcu. O takim poziomie przyziemia świadczy także odsłonięty w południowej ścianie zamku kanał ściekowy, związany z odprowadzaniem nieczystości, oraz fragmentarycznie zachowana w skrzydle wschodnim posadzka, wyłożona kwadratowymi ceglami. Poszlaką dla rekonstrukcji sklepień w tej kondygnacji jest jedynie zbiór kilkudziesięciu kształtek pozyskany z nawarstwień zasypiskowych, bowiem niemal całe ściany tego poziomu zamku zostały rozebrane.

Odsłonięte reliktury architektury dostarczają zdecydowanie więcej danych do rekonstrukcji piwnic południowego i wschodniego skrzydła Zamku Wysokiego. Ich po-

ziom użytkowy znajdował się na wysokości 165,2 m n.p.m. Świadczyły o tym odsadzki fundamentowe oraz niewielkiej miąższości warstewki śmieci i spalenizny zachowane przede wszystkim w skrzydle południowym. Obydwie piwnice były najpewniej jednoprzestrzennymi, przesklepionymi halami: południowa o sklepieniu krzyżowo-żebrowym, a wschodnia – przynajmniej krzyżowym, bowiem wśród zachowanych reliktów zabudowy tej części zamku nie natrafiono na ślady żeber (Ryc. 3). W osi piwnic wymurowano jedną kolebę na całej ich szerokości, zatem nie wznoszono w nich filarów. W ścianach bocznych zachowały się natomiast ostrołukowe, cofnięte na około 10–15 cm, opory sklepienne po zorientowanych poprzecznie partiach sklepień, które w skrzydle południowym miały szerokość 3,8 m i wysokość 3,8 m, a we wschodnim nie zachowały się. Mimo to można przyjąć, że wysokość obu piwnic była podobna i wynosiła 3,8 m. Masywne żebra w sklepieniach piwnic skrzydła południowego wykonano ze zwyczajnych cegieł gotyckich i miały one szerokość 30 cm. Ceglane były także ich wysklepki, ale zachowały się one jedynie fragmentarycznie. Ściany piwnic wzniesiono z kamieni, jedynie północna – skrzydła południowego – na odcinku wspólnym ze wschodnim była ceglana, choć wmurowano w jej lico pojedyncze glazy (Ryc. 3).

Komunikacja między kondygnacjami oraz odsłoniętymi piwnicami była zapewniona przez otwory drzwiowe i klatki schodowe. Piwnice były ze sobą połączone otworem drzwiowym o szerokości 1,8 m, zlokalizowanym

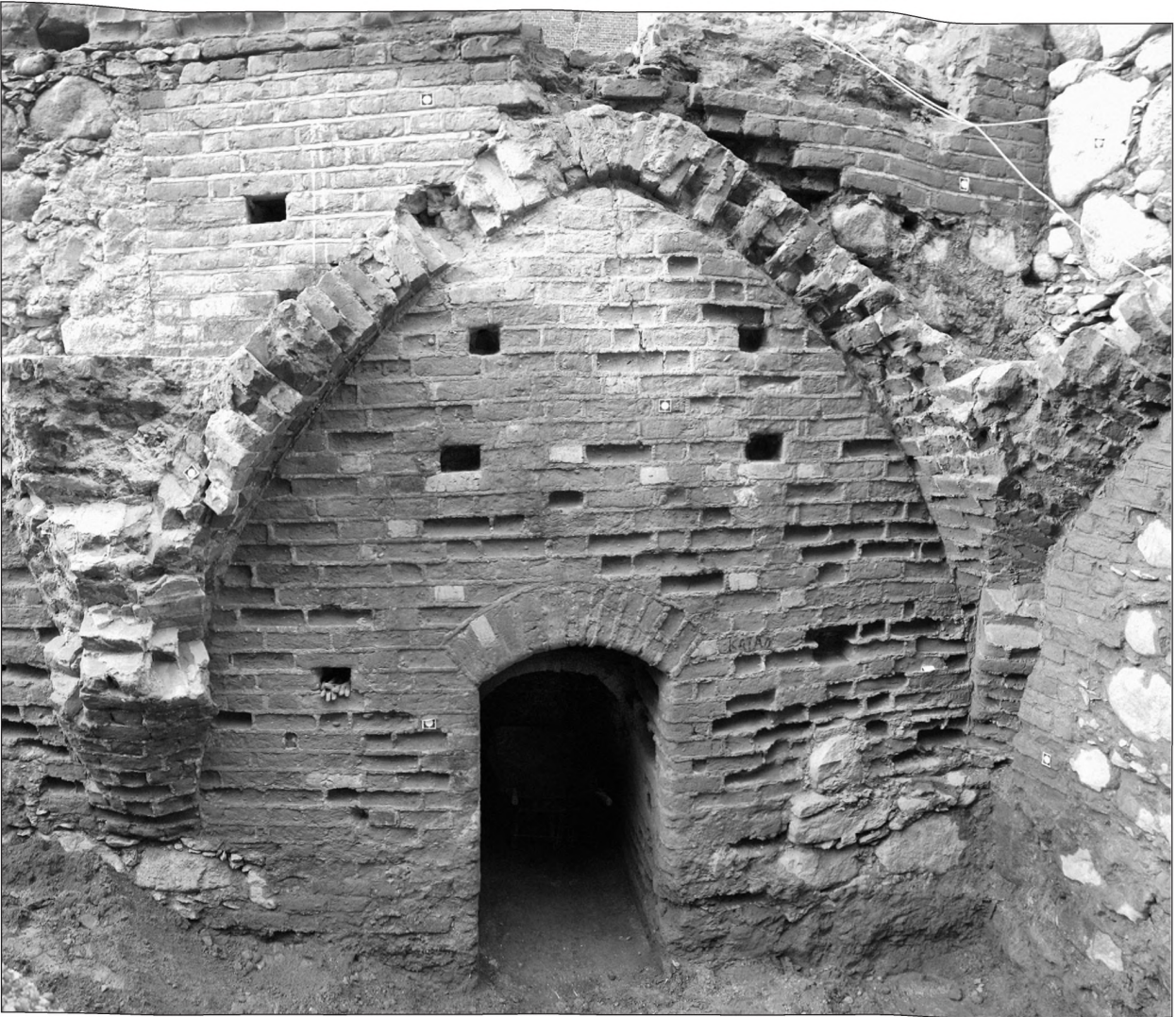
Ryc. 1. Plan założenia zamkowego w Człuchowie z zaznaczonym obszarem prac badawczych: A – wykopy z lat 1960–2003; B – wykopy z lat 2008–2010 r. (nr 10–25); C – wykop z 2011 (nr 26); D – numeracja wykopów; E – relikty architektury (oprac. M. Starcki).

Fig. 1. Plan of the castle premise in Człuchów with the marked area of excavation works: A – trenches from 1960–2003; B – trenches from 2008–2010 (Nos. 10–25); C – trench from 2011 (No. 26); D – trench numbering; E – architectural remains.

przy zachodniej ścianie skrzydła wschodniego. W tym samym miejscu wykonano go także w kondygnacji przyziemia, ale zachowało się jedynie jego brukowane przejście i dolna część węgarów. Poza tym z piwnicy skrzydła południowego prowadziły jeszcze przynajmniej dwa wyjścia. Jedno z nich znajdowało się w wymurowanej prostokątnej klatce schodowej z jednobiegowymi kręconymi schodami i wiodło do przyziemia tego skrzydła oraz zapewne na jego wyższe poziomy. Zlokalizowano je cztery metry na zachód od ściany wschodniej Zamku Wysokiego (Ryc. 2, 3). Drugie wyjście, usytuowane w grubości ściany, prowadziło prostymi schodami do południowo-wschodniego narożnika dziedzińca. Kolejne zaś znajdowały się w nierozpoznanej części tej piwnicy, a ich liczba nie została określona. W skrzydle wschodnim funkcjonowało zapewne tylko jedno wyjście, którego klatkę schodową odsłonięto w północnej ścianie wykopu. Prowadziło ono prostymi schodami do środkowej

części wschodniego krążanka. Wszystkie otwory okienne, wejściowe oraz nisze wnękowe były ceglane i zostały zamknięte od góry łukami odcinkowymi. Piwnice były doświetlone otworami okiennymi, o wysokości 1,3 m i szerokości 1 m, których przewód zwęzał się i wznosił w grubości muru trzy metry do góry. W skrzydle wschodnim odsłonięto jeden z pięciu otworów, natomiast w południowym – dwa z ośmiu.

Poniżej odsadzki fundamentowej piwnic odnotowano kamienne ławy fundamentowe. Głębokość posadowienia ich stóp wskazuje na to, że w pierwszym etapie wzniesiono ściany obwodowe Zamku Wysokiego, dopiero później przystąpiono do stawiania fundamentów ścian wewnętrznych. W dalszej kolejności murowano ściany piwnic południowego skrzydła zamku, a później wschodniego. Świadczy o tym nieregularne dowiązanie warstw cegieł na wysokości spojenia ścian w południowo-zachodnim narożniku piwnic skrzydła wschodniego.

Ryc. 2. Widok oporu sklepiennego i pozostałości wysklepki w północnej ścianie południowego skrzydła piwnic Zamku Wysokiego odsłoniętego w 2011 r. (fot. M. Starski).

Fig. 2. View of spring of vaulting and remains of a niche in the northern wall of the southern wing of the cellars of the High Castle (uncovered in 2011).

Na temat funkcjonowania piwnic zamku uzyskano nieliczne dane. Nawarstwienia kulturowe z czasów ich użytkowania zarejestrowano tylko w skrzydle południowym. Poświadczają one odkładanie się śmieci z dużą ilością fragmentów naczyń ceramicznych i kości zwierzęcych. Do ciekawszych znalezisk należą fragmenty ażurowych kafli płytowych zdobionych maswerkami, a także niektóre formy masywnych naczyń ceramicznych o funkcji magazynowej. Może to wskazywać na wyrzucanie tu odpadów konsumpcyjnych oraz potłuczonych naczyń, być może z kuchni zamkowej. Świadczy o tym także warstwa spalenizny i popiołu. Wstępne datowanie omawianych warstw należy określać szeroko na okres od końca XIV po XVI wiek. O zaprzestaniu użytkowania części piwnic świadczy zamurowanie przejścia pomiędzy nimi, które nastąpiło najpewniej w okresie nowożytnym. Skądinąd z lektury inwentarzy zamkowych z XVIII wieku wiadomo, że południowa część

piwnic nie była już wówczas użytkowana, bowiem zawaliła się część ich sklepień (*INWENTARZ...* 2008: 6–7). Być może zamurowanie przejścia należy wiązać z tym wydarzeniem, które nastąpić mogło jednak w bliżej nieokreślonym momencie XVII lub XVIII wieku. Piwnice skrzydła wschodniego funkcjonowały zapewne do rozbioru zamku w końcu XVIII stulecia. Zasypano je wówczas gruzem z piaszczystą ziemią aż do poziomu około 171,5 m n.p.m. Z warstw tych pozyskano luźno zalegający prostokątny blok kamienny, będący wspornikiem słuźki (Ryc. 4). Masywną, obrobioną, prostopadłościenną częścią był niegdyś osadzony w licu ściany, podczas gdy sklepienne żebra wspierała szściokątna baza zdobiona prostym fryzem schodkowym i motywem maswerkowym, z rozetą na każdej ze ścian bazy.

Inwentaryzacja reliktów zabudowy ujawniła znaczny stopień spękania sklepień, zniszczenia cegieł w licach

Ryc. 3. Widok południowej części piwnic wschodniego skrzydła Zamku Wysokiego odsłoniętego w 2011 r. (fot. M. Starski).
Fig. 3. View of the southern part of the cellars of the eastern wing of the High Castle (exposed in 2011).

Ryc. 4. Kamienna baza słuźki wydobyta z zasypisk piwnic Zamku Wysokiego (fot. M. Starski).
Fig. 4. Stone corbel of an attached shaft, extracted from the fill of the cellars of the High Castle.

ścian i ubytki zaprawy wapiennej. W związku z tym, po zakończeniu prac archeologicznych, na podstawie decyzji władz konserwatorskich, podjęto prace zabezpieczające odsłonięte relikty architektury, a nad obszarem wykopaliisk wzniesiono drewniane zadaszenie w celu zabezpieczenia dawnej zabudowy przed działaniem czynników atmosferycznych.

Mgr Maciej Kurdwanowski
maciej.kurdwanowski@gmail.com

Mgr Michał Starski
Instytut Archeologii
Uniwersytet Warszawski
m.starski@uw.edu.pl

Literatura

INWENTARZ...

2008 *Inwentarz starostwa człuchowskiego z roku 1753*, M. Fryda (wyd.), Człuchów – Gdańsk.

STARSKI M., KURDWANOWSKI M.,

2008 *Badania archeologiczne zamku krzyżackiego w Człuchowie w 2008 roku*, „Merkuriusz Człuchowski” 2008/4 (58), 4–12.

2010 *Badania archeologiczne zamku krzyżackiego w Człuchowie w 2009 roku*, „Merkuriusz Człuchowski” 2010/1–2 (62, 63), 2–7.

2011 *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na terenie założenia zamkowego w Człuchowie w 2011 roku* (maszynopis w archiwum Pomorskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, Delegatura w Słupsku).

STEINBRECHT C.

1920 *Die Ordensburgen der Hochmeisterzeit in Preussen*, t. IV, Berlin.

MACIEJ KURDWANOWSKI, MICHAŁ STARSKI

CZŁUCHÓW (THE CASTLE), THE POMORSKIE VOIVODESHIP. EXCAVATIONS IN 2011

In the fourth season of archaeological excavations at the castle premise in Człuchów one trench with a surface of almost 2 ares was laid out. It was located in the south-eastern corner of buildings of the former High Castle (**Fig. 1**). Obtained results yielded crucial data on the stages of construction, the layout and internal divisions of this part of the castle. They therefore changed the hitherto scope of knowledge, which became established in scholarship via the reconstruction of the castle by C. Steinbrecht (1920).

Results of conducted archaeological research allow to say that the southern wing dominated in this part of the castle body. This wing was longer than it was previously described and it reached up to the eastern side of the circumferential masonry wall of the High Castle (**Fig. 1**). On the other hand, cellars were in all probability single-space halls. They were connected to each other with door open-

ings in the cellar and basement floor. The level of the basement was at the height of about 170.1 m a.s.l., which corresponds with the level of pavement in the inner ward. This is also testified to by a sewage canal, which was revealed at this height in the southern wall of the castle. The usage level of cellars in the eastern and the southern wings of the castle was at the height of 165.2 m a.s.l. Both cellars were vaulted. The southern one was vaulted with cross and rib vault (**Fig. 2**), while the eastern one – at least with cross vault, as no traces of ribs were found among preserved remains of architecture of this part of the castle (**Fig. 3**). Therefore, the height of the entire cellar floor is to be reconstructed as about 3.8 m. The depth of founding of pads of foundation footings of the High Castle points out that in the first stage its circumferential walls were built, and later on, the construction of foundations of internal walls was commenced.

In the course of exploration of the cellars, thin utilisation layers from the period of the existence of the castle were found. Due to this, the assemblage of finds was not very numerous. The highest number of finds came from the utilisation layer of the cellars in the southern wing of the castle. This layer is dated to the end of the 14th – the 16th c. More interesting finds include fragments of open-work tiles which were ornamented with traceries, as well

as some forms of massive ceramics vessels, which had a storage function. An interesting find was discovered in the northern part of the trench – a loosely deposited rectangular stone corbel of an attached shaft. The corbel was ornamented with simple step frieze and a tracery motif with a rosette (**Fig. 4**).

Translated by Grzegorz Żabiński